

VADINAMOJO BAVARŲ GEOGRAFO *PRISSANI* IR PRŪSAI

Diego Ardoino

Filologijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: dardoino@hotmail.com

1) ĮVADAS

Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam danubii (Šiaurinio Dunojaus krašto miestų / tvirtovių bei sričių aprašymas) – trumpas penkiasdešimt aštuonių tautų, įsikūrusių šiauriniame Dunojaus regione, sąrašas, ir jo nežinomas autorius (sutartinais vadinamas Bavarų geografų) baltistikos literatūroje minimi iš esmės dėl to, kad užfiksuoja etnonimą *Bruzi* (t.y. trisdešimt aštuntąją išvardintą gentį), beveik visų tyrėjų laikomą pirmąją *Prūsus* nurodančio etnonimo fiksaciją. Kitur¹ jau nurodžiau, kad *Descriptio civitatum et regionum* tekstas datuotinas ne IX, o X (arba dar vėlesniu) amžiumi, todėl *Bruzi* greičiausiai nėra pirmasis prūsų vardo paminėjimas. Taip pat buvo parodyta, kad savo elipsiniu teiginiu apie *Bruzi* Bavarų geografai tikriausiai tvirtina, kad šios gentys gyveno tarp Enso ir Reino upių esančioje teritorijoje (tiesa, dar didesnėje). Galiausiai nurodyta, kad priėmus tokią hipotezę taptų labai sunku identifikuoti *Prūsus* su *Bruzi* etnonimu, nes tokiu atveju reikėtų įsivaizduoti, kad prūsai gyveno dabartinėje pietvakarių Austrijos ir pietvakarių Vokietijos teritorijoje.

Etonimas *Bruzi* beveik visų tyrėjų, kurie domėjosi Bavarų geografų, buvo sugretintas (ir sutapatintas) su prūsais iš esmės dėl dviejų veiksnių:

- dėl etnonimų (*Bruzi* ~ prūsai) grafinio panašumo;
- dėl to, kad *Descriptio civitatum et regionum* išvardija būtent tvirtoves ir kraštus šiaurinėje Dunojaus pusėje (*civitat[es] et region[es] ad septentrionalem plagam danubii*), t. y. ten, kur ir buvo istorinė Prūsija.

Jei *Descriptio civitatum et regionum* tekstas išvardytų gentis, gyvenusias, tarkime, dabartinės Ispanijos ir Portugalijos teritorijoje, nepaisant formalaus etnonimų panašumo, ko gero, nei vienas mokslininkas nebūtų susiejęs *Bruzi* su prūsais.

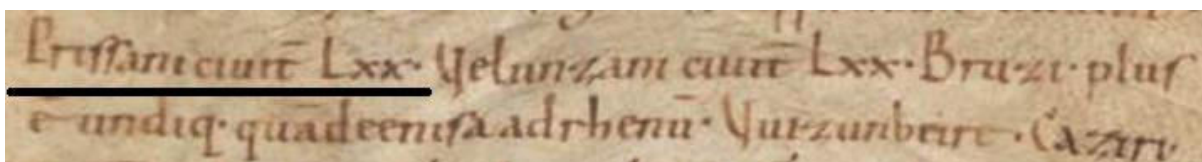
¹ Ardoino 2016, 15–28.

Iš tikrųjų tarp penkiasdešimt aštuonių etnonimų, paminėtų *Descriptio civitatum et regionum* tekste, Bavarų geografas įtraukė dar ir kitą etnonimą, *Prissani*, kuris formaliai galėtų būti gretinamas su prūsais ir kuris, atsižvelgus į mūsų turimus duomenis, turėtų tokias pačias ar net daugiau teisių nei *Bruzi* varžytis dėl galimo tapatinimo su prūsais, bet kuris kažkodėl iki šiol buvo tarsi užtemdytas didelio baltų filologijos studijose pasisekimo sulaukusio *Bruzi* etnonimo.

Šios pastabos verčia iškelti klausimą, ar iš tikrųjų turime teisę *Bruzi* (ir / arba *Prissani*) etnonimą tapatinti su prūsais. Gana akivaizdu, kad du *Descriptio civitatum et regionum* tekste esantys etnonimai (*Bruzi* ir *Prissani*) formaliai primena pavadinimus „Prūsija“ ir „prūsai“, tačiau juos (ar vieną jų) tapatinti su prūsais, besiremiant tiktai išoriniu panašumu, yra ne tik rizikinga, bet ir metodologiškai klaidinga: tai gali pakenkti tikslesniam Bavarų geografo paminėtų etnonimų identifikavimui. Mat tyrimas, orientuojamas tam tikrų išankstinių nuostatų, būtų iš pat pradžių nukreiptas neteisingu keliu. Sutapatinus *Bruzi* (ir / arba *Prissani*) su prūsais, viena vertus, juos įsivaizduotume istorinės Prūsijos regione (arba netoli jo) ir, antra vertus, tikriausiai galvotume, kad jie buvo baltai ir kalbėjo baltų kalba, nors nei vienas iš šių teiginių iš tikrųjų nėra pagrįstas. Priešingai, ypač susidūrus su tokiu senu ir probleminiu rankraščiu kaip *Descriptio civitatum et regionum*, derėtų visų pirma ir kiek galima neutraliau bei objektyviau išsižiūrėti į tekstą (ir kontekstą), kuriame etnonimai *Bruzi* ir *Prissani* yra užfiksuoti ir tiktai po to, remiantis ir kitais solidesniais argumentais, svarstyti ir įvertinti konkrečią galimybę juos sugretinti su prūsais ar su kokia nors kita gentimi. Paprastas formalus panašumas be jokių kitų argumentų tokiais atvejais kaip šis gali paaiškėti esantis tik optinė apgaulė, dėl to šiame lauke patartina judėti vadovaujantis atsargumo, apdairumo principais.

2) IŠTRAUKA APIE *PRISSANI*

Taigi trisdešimt šeštoji *Descriptio civitatum et regionum* tekste užfiksuota gentis yra *Prissani*:

1 pav. *Descriptio civitatum et regionum* 150r puslapis, 5 eilutė.

Priffani civit Lxx.

t. y. *Prissani* [habent] *civitates LXX*;

„Prissani turi 70 tvirtovių“

Rašydamas apie *Prissani* Bavarų geografas daug neišsiplečia: vienintelė šiame glaustame teiginyje liekanti abejonė yra susijusi su žodžio *civitas* reikšme – termino, kurį dėl įvairių priežasčių

siūlyčiau suprasti kaip nurodantį *tvirtovę*, o ne *miestą* ar *teritorinę sritį* (žr. 4 skyrių).

Iš tikrųjų nuo *Descriptio civitatum et regionum* atradimo² *Prissani*, kaip ir kitus Bavarų geografo minimus etnonimus, pabandė identifikuoti bei surasti jam vietą vidurio ir rytų Europos žemėlapyje nemažai istorikų bei slavistų. Nepaisant to, šis etnonimas iki šiol patraukė tikrai nedaugelio baltistų dėmesį. Tarp jų minėtini J. Otrębski (1961, 41–42), J. Kabelka³ (1982, 40) ir S. Karaliūnas⁴ (2015, 230). Beje, pastarieji iš esmės cituoja tikrai J. Otrębski'o iškeltas hipotezes. Tačiau, išskyrus formalų panašumą su pavadinimu „prūsai“, ką iš tikrųjų galima teigti apie *Prissani*, remiantis tik *Descriptio civitatum et regionum* tekstu, t.y. remiantis kontekstu, kuriame šis etnonimas užfiksuotas? Atrodo, kad galima užtikrintai pasakyti tik tris dalykus:

- 1) *Prissani* atrodo esantis *hapax legomenon*, t.y. etnonimas, užfiksuotas tikrai *Descriptio civitatum et regionum* tekste;
- 2) Bavarų geografas jiems priskiria 70 tvirtovių (*civitates*);
- 3) *Prissani* yra trisdešimt šeštoji gentis, paminėta antroje *Descriptio civitatum et regionum* teksto dalyje po *Zeriuani* (35) ir prieš *Uelunzani* (37) ir *Bruzi* (38).

Užuot iš karto susikoncentravus į etimologinę-lyginamąją *Prissani* etnonimo analizę, bus analitiškai atsižvelgiama į kiekvieną ką tik išdėstytą punktą, stengiantis kuo objektyviau pažiūrėti į etnonimą materialiniame, istoriniame ir lingvistiniame kontekstuose.

3) *PRISSANI* ETNONIMO NEBUVIMAS ISTORINIUOSE ŠALTINIUOSE

Neturėtų stebinti, kad iki šiol istoriniuose šaltiniuose dar nėra rasta tiksliai *Prissani* etnonimo atitikmenų. Juk nemažai *Descriptio civitatum et regionum* tekste išvardytų tautų yra žinomos tikrai iš šio teksto ir todėl neretai yra sunku (ar visiškai neįmanoma) nustatyti, apie kokią tautą kalbama. Tai lemia kelios tarpusavyje susijusios priežastys: kai kurie Bavarų geografo užfiksuoti pavadinimai amžių tėkmėje galėjo pasikeisti, o kai kurių gal jau ir atminimo nebėra. Turint omenyje masiškus nuo vakarų Romos imperijos laikų per visus ankstyvuosius viduramžius Europoje vykusius genčių ir tautų judėjimus, radikaliai pakeitusius anksčiau buvusią Europos etninę ir lingvistinę padėtį⁵, tai

² Plačiau apie *Descriptio civitatum et regionum* ir Bavarų geografą žr. Ardoino 2016, 15–28.

³ Bavarų geografo „šiaurinio Dunojaus krašto miestų bei sričių aprašyme“ tarp daugelio kitų vardų yra paminėtas ir vardas Bruzi. [...] Tame pačiame „aprašyme“ paminėtas ir vardas Prissani“.

⁴ „J. Otrębskis atkreipė dėmesį į tai, kad „Šiaurinės Dunojaus pusės miestų ir kraštų aprašymo“ [...] arba vadinamasis Bavarų geografas, tuoj po slavų genčių mini gentį *Prissani* [...]“.

⁵ Prūsijos regiono situacija šiuo atžvilgiu yra pavyzdinga. Mat nuo 1946 m. (trečią kartą septynių šimtų metų laikotarpiu radikaliai pasikeitus regiono etninei sudėčiai) visi Prūsijos vietovardžiai vokiečių kalba buvo pakeisti naujais rusų kalba. Prieš tai, nuo XIII a., seni regiono vietovardžiai prūsų kalba buvo kryžiuočių (ir vokiečių kolonistų) pakeisti kitais vokiečių kalba. Vargu ar kada nors paaiškės, ar vietovardžiai prūsų kalba, egzistavę prieš prasidedant kryžiaus karams ir vokiečių kolonizacijai, buvo pačių prūsų sukurti ir ar prūsai savo ruožtu kažkada pakeitė dar senesnius vietovardžius kita, mums nežinoma, kalba. Taip pat įsidėmėtina, kad jei Prūsijos vietovardžių pavadinimai pasikeitė,

yra suprantama. Kita, su pastarąja susijusi, priežastis, dėl kurios dar nėra rasta *Prissani* atitikmens, priklauso nuo dviejų empirinio pobūdžio faktų: nuo istorinių šaltinių užrašymo kitimo ir nuo etnonimų perėjimo iš vienos kalbos į kitas. Nors neatmestina, kad bent keletą *Descriptio civitatum et regionum* tekste užfiksuotų etnonimų Bavarų geografas galėjo išgirsti, t.y. sužinoti tiesiogiai, žodiniu perdavimu⁶, greičiausiai jo šaltiniai buvo rašytiniai, ko gero, lotynų (ir graikų?) kalba (vargu ar tais laikais šaltiniai galėjo būti ir vokiečių kalba, nebent turime omenyje glosas, užrašus ir panašias *marginalia*). Ne tik tekstologams, bet visiems filologams yra gerai žinomas faktas, kad perrašinėjimo (ranka) metu labiau iškraipomi buvo (ir yra) būtent neįprasti, reti žodžiai, pavadinimai. Dėl to labai tikėtina, kad skirtinguose teksto perrašymo proceso etapuose bent keli *Descriptio civitatum et regionum* tekste užfiksuoti etnonimai galėjo būti iškraipyti. Be to, Bavarų geografas, greičiausiai vokiškai kalbantis žmogus, parašė lotynų kalba etnonimus, kurie galėjo būti slaviškos arba dar kitokios kilmės. Tai savaime implikuoja vieną ar daugiau perkėlimų iš vienos į kitą kalbą (su visomis su tuo susijusiomis fonetinėmis ir grafinėmis problemomis). Be to, dera pabrėžti dar vieną įsidėmėtiną faktą: kiekviename jos gyvenimo etape, ypač viduramžiais, lotynų kalbos tarimas buvo veikiamas skirtingų vietinių kalbų ir jų įvairių rašybos įpročių, normų. Pavyzdžiui, Romos kilmės „itališkai“ kalbantis vertėjas (skriptorius) X–XI a. tardavo lotyniškai kitaip nei Vokietijos kilmės vokiškai kalbantis skriptorius. Žymiai supaprastindami galima pateikti konkretų pavyzdį: lotynišką žodį *cella* „kambarėlis, sandėlis“ Italijos skriptorius greičiausiai tardavo [ˈtʃ]ella o vokietis – [ˈts]ella. Pirmojo tarimui darė įtaką vietinė Romos italų kalbos varianto fonologinė sistema ir taip pat Vatikano bažnytinės tradicijos lotynų kalbos tartis, o vokiečių skriptoriui – vokiečių kalbos fonologinė sistema. Mat skriptorių lotynų kalbos tarimas ir rašyba priklausydavo nuo vietos, iš kur jie buvo kilę ir nuo mokyklų (t.y. dažniausiai vienuolynų), kuriuose jie išmoko rašyti. Taigi skirtingų mokyklų rašybos tradicijų bei savo gimtosios kalbos fonologinės sistemos veikiami skriptoriai bent kai kuriuos lotynų kalbos junginius ir raides tardavo (galėjo ir rašyti) skirtingai. Tas pats žodis galėjo būti rašomas vienaip ir tariamas kitaip (pvz., lot. *cella*), tačiau tarimas galėjo savo ruožtu paveikti ir rašybą: skriptorius iš Vokietijos, kuris tardavo [ˈts]ella, užrašydamas tą patį žodį būtų galėjęs vartoti ir kitus grafinius junginius, vokiečių kalboje reiškiančius tą patį garsą [ts] ir tada [ˈts]ella užrašyti, kaip antai: <cella>, <tsella>, bet ir <zella>. Todėl X–XI a. (ir vėlesniuose) tekstuose užfiksuoti žodžiai (pvz.: <cella>, <tsella>, <zella>), nors

---

choronimas *Prūsija* ir etnonimas *prūsai* formaliai liko tokie patys, bet ėmė reikšti nebe *prūsus*, o *Mažosios Lietuvos lietuvius* ir taip pat *vokiečius*. Be rašytinių šaltinių vargu ar galėtume rekonstruoti, nors ir apytiksliai, šias istorijos aplinkybes. Net ir naudojant naujausius archeologijos duomenis, yra labai sunku įsivaizduoti, kokia buvo vidurio, ir ypač rytų Europos, etninė ir kalbinė padėtis ankstyvaisiais viduramžiais.

⁶ Šiuo atveju informantai galėjo kalbėti vokiškai arba kitomis tais laikais kariškių, dvasininkų, taip pat liaudies, tamsuomenės, vartojamomis kalbomis, turint omenyje didelę ankstyvaisiais viduramžiais žodinio perdavimo reiškinio svarbą ir taip pat tokių kalbų rašytinės tradicijos nebuvimą.

ir išoriškai skirtingi, kartais galėjo paprastai užfiksuoti to paties žodžio skirtingus grafinius pavidalus.

Kitas įsidėmėtinas faktas yra tas, kad senovėje (kaip ir dabar) kiekviena gentis save (ir savo kraštą) vadindavo vienaip, o kaimynai dažnai – kitaip, pritaikydami „originalią“ etnonimo / choronimo formą kitos kalbos fonologinei sistemai arba išrenkant visai kitokį pavadinimą⁷, todėl dažnai randama skirtingas šaknis arba skirtingus tos pačios šaknies variantus tam pačiam etnonimui arba choronimui išreikšti.

Visi šie svarstymai apskritai rodo, kad:

- turėti sunkumų identifikuojant Bavarų geografo užfiksuotus etnonimus yra visiškai normalu;
- šių etnonimų galima rasti netikslius arba daugiau ar mažiau iškraipytus vėlesnius (kaip ir ankstesnius) atitikmenis;
- tas pats etnonimas metų tėkmėje galėjo nurodyti skirtingas gentis;
- kadangi ankstyvaisiais viduramžiais Europoje buvo gausu skirtingų genčių judėjimų ir migracijų, yra labai tikėtina rasti tą patį etnonimą, choronimą bei jų variantus skirtinguose regionuose, net ir toli vienas nuo kito.

4) *PRISSANI* ETNONIMUI PRISKIRTOS TVIRTOVĖS

Bavarų geografas *Bruzi* etnonimui apibūdinti skiria sakinį nurodydamas konkrečias ir gana aiškias geografines koordinates. Priešingai, apie *Prissani* jis rašo tikrai tiek, kad jie turėjo septyniasdešimt tvirtovių. Tuo remiantis galima būtų įsivaizduoti, kad regionas, kuriame jie gyveno, buvo santykinai didelis. Visgi tai abejotina, visų pirma, dėl to, kad nėra aišku, ką Bavarų geografas turėjo omenyje naudodamas *civitas* terminą. Pasiūliau suprasti *civitates* kaip *tvirtoves*, taip pat atsižvelgdamas į archeologinius tyrimus, rodančius, kad V–VIII a. daug kur vidurio ir rytų Europoje radosi naujų piliakalnių (vok. *Wallburgen*; ang. *hillforts*), įsikūrusių daugiausiai strateginiuose punktuose, t. y. prie pagrindinių susisiekimo kelių arba prie upių krantų, santakų, dažniausiai gynybinės paskirties. Tai gerai atspindi Europos padėtį ankstyvaisiais viduramžiais, kai dėl tautų migracijų ir su tuo susijusių didelių permainų jau egzistavusius (ir turėjusius karts nuo karto įvairias paskirtis) ir naujai įsikūrusius piliakalnius dažnai galima buvo laikyti ne tikromis gyvenvietėmis, bet slėptuvėmis.

Iš penkiasdešimt aštuonių *Descriptio civitatum et regionum* tekste paminėtų genčių be *Prissani* dvidešimt vienai priskiriama septyniasdešimt ar daugiau tvirtovių. Be to, apie vienas gentis rašoma,

⁷ Tokie skirtumai aiškiai matyti, pavyzdžiui, dabartiniame Lenkijos pavadinime kitomis kalbomis: le. *Polska*, ang. *Poland*, it. *Polonia*, pranc. *Pologne*, vok. *Polen*, suom. *Puola*, br. *Польша*, ru. *Польша*, veng. *Lengyelország*, lie. *Lenkija*.

⁸ *Sittici* [dvidešimt pirmoji gentis] *regio immensa populis et urbibus munitissimis*.

kad jos užima milžinišką teritoriją⁸, apie kitas, kad jas sudaro aibė žmonių⁹ (abiem atvejais nerodant tvirtovių skaičiaus). Kitoms gentims dar priskiriama mažai tvirtovių tuo pačiu metu teigiant, kad jos užima didelę teritoriją¹⁰. Galiausiai, devyni etnonimai užfiksuoti paprastai, be jokios kitos informacijos. Tai rodo, viena vertus, kad *Prissani* priskirtas tvirtovių skaičius tikriausiai nebuvo palyginus toks ir didelis, antra vertus, kad tvirtovių kiekis nebūtinai susijęs su kiekvienos genties užimtu regiono plotu¹¹.

5) KELIOS *PRISSANI* IR KITŲ, PRIEŠ IR PO *PRISSANI* EINANČIŲ ETNONIMŲ INTERPRETACIJOS

Jei *Descriptio civitatum et regionum* tekste paminėtos tautos būtų vardijamos pagal gretimą teritorinį išsidėstymą, greičiausiai būtų galima bent apytiksliai rekonstruoti jų poziciją žemėlapyje. Šiuo atveju mikrokontekstas, kuriame *Prissani* buvo užrašytas (t. y. etnonimai einantys prieš ir po jo), galėtų padėti identifikuoti šias gentis arba apytiksliai nustatyti Bavaru geografo jiems priskirtą teritoriją. Nepaisant to, kad tautos nėra vardijamos pagal gretimą teritorinį išsidėstymą, negalima visiškai atmesti galimybių, kad bent keli etnonimai (arba etnonimų pogrupiai) eitų vieni po kitų pagal gretimą teritorinį išsidėstymą, kuris šiandieną nebėra akivaizdus. Siekiant patikrinti tokią galimybę, dėmesys bus kreipiamas į etnonimą *Prissani*, į etnonimus, einančius iškart prieš ir po *Prissani*, į jiems tyrėjų suteiktas interpretacijas bei priskiriamą teritoriją.

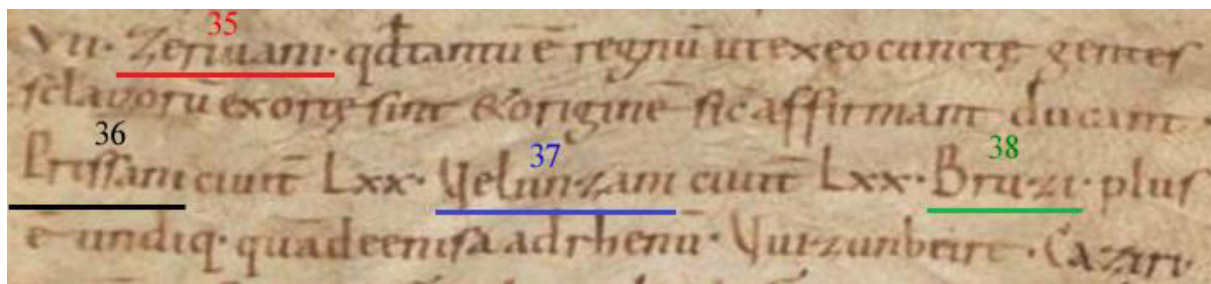
⁹ *Zeriuani* [trisdešimt penktoji gentis], *quod tantum est regnum, ut ex eo cuncte genetes Sclauorum exorte sint et originem, sicut affirmant, ducant.*

¹⁰ *Iuxta illos est regio, que vocatur Surbi* [aštuntoji gentis], *in qua regione plures sunt, que habent civitates L.; Uulgarii* [dviliktoji gentis] *regio est immensa et populus multus habens civitates V, eo quod multitudo magna ex eis sit et non sit eis opus civitates habere.*

¹¹ Tos pačios išvados prieinama, atsižvelgus į santykį tarp kai kurių Lietuvos apskričių ploto ir jose esančių piliakalnių skaičiaus.

Apskritis	Plotas	Piliakalniai
Šaulių	Apie 8500 km ²	47
Kauno	Apie 8000 km ²	137
Panevėžio	Apie 7900 km ²	41
Marijampolės	Apie 4400 km ²	53
Telšių	Apie 4300 km ²	64

Aiškliai matyti, kad Kauno apskrityje yra daugiau nei trigubai piliakalnių, negu šalia esančiame to paties ploto Panevėžio apskrityje, ir kad Šiaulių apskrityje, kuri yra dvigubai didesnė už Telšių, yra mažiau piliakalnių nei pastarajame (piliakalnių skaičius pateiktas pagal duomenis, esančius internetinėje svetainėje <http://www.piliakalniai.lt>).

2 pav. *Descriptio civitatum et regionum* 150r puslapis, 3-6 eilutės.

Etnonimas *Zeriuani* (35) siejamas arba galimai siejamas (bent) su:

- senuoju Czerwień / Czyrwyen (r. *Червен*) miestu, esančiu dabartinės Lenkijos teritorijoje prie sienos su Ukraina, istoriniame Voluinės regione, netoli Voluinės Vladimiro (*Володимир-Волинський*);
- su severianais (vok. *Sewerjanen*, le. *Siewierzanie*, r. *Северяне*), rytų slavų genčių sąjunga, įsikūrusi Dniepro vidurupyje;
- su sorbais (vok. *Sorben*), (aukštutinė) Lužicoje (vok. *Lausitz*) – dabartinėse Vokietijos, Lenkijos ir Čekijos teritorijose;
- su slovincais (le. *słowińcy*) – vakarų slavų gentys, gyvenusios dabartinėje šiaurės Lenkijoje, Gardno ir Łebsko ežerų teritorijose.

Etnonimas *Uelunzani* (37) siejamas arba galima būtų jį sieti (bent) su:

- Voluinė (vok. *Wołyń*; ukr. *Волинь*) – istorinis regionas dabartinėse Ukrainos, Lenkijos ir Baltarusijos teritorijose tarp Pripetės ir Vakarinio Bugo upių;
- Volinas (le. *Wolin*, vok. *Wollin*) sala (ir miestas), esanti prie Baltijos jūros, dabartinės Lenkijos teritorijoje, prie Ščecino įlankos (*Zalew Szczeciński*).

Etnonimas *Prissani* (36), esantis tarp *Zeriuani* (35) ir *Uelunzani* (37), dažniausiai siejamas su:

- *Pyrzyce*¹² (vok. *Pyritz*) miestu Lenkijoje, apytiksliai 40 km į pietvakarius nuo Ščecino ir 35 km tiesia linija iki Odros (vok. *Oder*), t.y. iki sienos su Vokietija. Lotynų kalbos šaltiniuose miesto pavadinimas užfiksuotas kaip *Pirissa*, *Piriseum*, *Piritscum*, *Petris civitas* (Graesse 1909, 242).
- Brestu¹³ (br. *Брэст*), miestu Baltarusijoje;

¹² Plg. Hoops et alii (2003, 261): „Die Überlieferung von ‚Stammesnamen‘, deren Lokalisierung aber durchaus nicht in jedem Fall zweifelsfrei ist, für das spätere P.[omeranien] setzt mit dem sog. Bayer. Geographen um die Mitte (?) des 9. Jh.s ein: [...] Golensizi in Oberschlesien (5 civitates), Velunzani und Prissani (mit je 70 civitates) and der Ostsee. Die jeweiligen Zahlen der civitates liegen erstaunlich weit auseinander und sind dennoch gerundet; ihr Hintergrund bleibt unklar“. Plg. Hoops et alii (2003, 283): „Auf der Basis der schriftlichen Überlieferung und der arch. Analyse der Siedlungsverhältnisse (79) lassen sich die Pyritzer (die Prissani im Bayer. Geographen?), die Wolliner (Vuloini u. ä.) auf der Insel Wollin in der Odemündung und die Kaschuben (im MA nur als Land Cassubia überliefert) im Mündungsbereich von Rega und Persante lokalisieren.“

¹³ Plg. SRP (1863, II, 593): „Prissani 70 Tausendschaften“. Ein nach Prisk57 [Script. rer. Prussicarum II S. 593] am Bug (Brzesk Litewsk) genanntes Volk. Da vom Bug bis zum Pripet die Jadzwingen saßen, so sind diese darunter zu verstehen. Die Jadzwingen, auch Sudäer genannt, sind der südlichste Ast der preußisch-litauischen Völker. Ihre

- Sanu¹⁴ (le. *San*; ukr. *Сян*; vok. *Saan*, lotynų k. *Sanus*¹⁵), upe, Vyslos intaku pietų Lenkijoje prie Ukrainos.

6) DAR KELIOS *PRISSANI* ETNONIMO GALIMOS INTERPRETACIJOS

Atsižvelgus į pagrindus, kuriais ką tik išdėstyti spėjimai remiasi, t. y. dažniausiai į išorinius panašumus tarp žodžių, galima būtų ir *Prissani* etnonimą sieti su nemažai kitų toponimų bei hidronimų, tarp kurių galima būtų paminėti¹⁶:

- Prutą¹⁷, upę (ukr. *Прут*, vok. *Pruth*, le. *Prut*), Dunojaus intaką, tekančią Ukrainoje ir Rumunijoje;
- Prusią, upę, Vdos (le. *Wda*, vok. *Schwarzwasser*) intaką (savo ruožtu Vyslos intaką), tekančią šiaurės Lenkijoje;
- Pružanus, miestą (br. *Пружаны*, vok. *Pruschany*, le. *Pružana*) Baltarusijoje, 80 km į šiaurės rytus nuo Bresto;
- Berežanus, miestą (ukr. *Бережани*, vok. *Bereschany*) Ukrainoje, apie 100 km į rytpiečius nuo Lvovo;
- Prusią (br. *Прусина*), rytų Baltarusijos kaimą, 20 km tiesia linija nuo *Labkovičy* (br. *Лабковічы*), prie sienos su Rusija.

Iš tikrųjų vidurio-rytų Europos teritorijoje surasti toponimų ir hidronimų, kurie bent formaliai galėtų būti siejami su *Prissani* etnonimu, nėra itin sunku. Pavyzdžiui, probėgšmais žvelgiant į Lenkijos žemėlapi (ir žiūrint į toponimus tiksliai sinchroniškai, t. y. neatsižvelgiant į jų istorinius pavadinimus, netikrinant kiekvienos paralelės realaus pagrįstumo), yra surasta vienuolika toponimų tuo pačiu *Prusy*¹⁸ pavadinimu. Identiškas toponimas aptiktas Slovakijoje¹⁹ ir taip pat Čekijoje²⁰.

---

wichtigsten Städte waren Prisk und Drosiczyn am Bug, Pinsk am Pripet, Slonim an der Usla⁵⁸ [Zeuß S. 677 ff.]. Von Polen und Russen wiederholt bekriegt, werden sie 1264 von Boleslaus V. fast völlig ausgerottet. (Von Keltzsch 1886, 531). Von Keltzsch pacituotas Prisk sutapatinamas su dabartiniu Brestu: „Ampliusa¹²⁴⁶ frater Theodericus¹²⁴⁷ commendator de Balga feria 4a ante Dominici¹²⁴⁸ intrat Russiam, stetit juxta fluvium Nur¹²⁴⁹ dictum, prehabita cum fratribus consultatione complevit¹²⁵⁰ propositum suum Priske¹²⁵¹ [= bedeutet ebenso wie das unten genannte Rusen-Brisik das russische Brzesé (Litewski) am Bug.] et Camentz¹²⁵² devastando.“

¹⁴ *Prissani* šiuo atveju interpretuojamas kaip iš slavų priešdėlio **pri-* + *San* „prie Sano upės“.

¹⁵ Graesse 1972, III, 326.

¹⁶ Čia pateikiamos kelios išoriškai panašios paralelės, tačiau į kiekvienos jų diachroninį pagrįstumą šiame straipsnyje nebus detalai gilinamasi.

¹⁷ Lot. *Pyretus, Brutus, Hierasus, Poras* (Graesse 1972, III, 221).

¹⁸ Tai yra:

- *Prusy* 70 km į rytpiečius nuo Poznanės (le. Poznań);
- *Prusy* 40 km į rytus nuo Lodzės (le. Łódź);
- *Prusy* 40 km į pietus nuo Vroclavo (le. Wrocław);
- *Prusy* 45 km į pietus nuo Varšuvos (le. Warszawa);

Aišku, prieš pateikiant (naują) paralelę, kuri galėtų būti siejama su etnonimu *Prissani*, derėtų kruopščiai išnagrinėti jos istoriją, kad būtų galima surasti ir pašalinti naujadarus, istoriškai nepagrįstus pavadinimus, vėlesnius arba susiformavusius dėl Prūsijos karalystės (*Königreich Preußen*) įtakos.

7) PRISSANI ETNONIMO FILOLOGINĖ INTERPRETACIJA

Patį etnonimą *Prissani* galima interpretuoti įvairiai, tačiau paprasčiausia ir labiausiai tikėtina interpretacija, manau, būtų galvoti apie šaknį **priss-* + lotynų kalbos priesaga **-ani* (plg. *pogesani*, *pomesani*, *lit(h)uani*, *transilvani...*), kuri galėtų ir atspindėti lenkų kalbos priesagą **-ane*²¹. Lot. priesaga **-anus* dažniausiai reiškia priklausymo santykį, tačiau šiuo atveju ji galėjo būti pasirinkta kaip viena iš galimų skriptoriui prieinamų variantų, paprastai ir pragmatiškai siekiant lotynizuoti etnonimą, t.y. nesvarstant kitų subtilybių. Vėlyvojoje Antikoje ir ankstyvaisiais viduramžiais norint perkelti etnonimą iš svetimos kalbos į lotynų, skriptorius turėjo daugiau galimybių, nes prie tos pačios šaknies galėjo prijungti skirtingas (dažniausiai lygiareikšmes ir lygiavertes) priesagas. Dėl šios priežasties perkėlimo procese dažnai susidarydavo dubletai, kaip, pavyzdžiui, rodo ir Petras Dusburgietis: „*Bartha [...] in qua Barthi vel Barthenses habitant*“ (SRP 1861, I, 52) (tekstas paryškintas straipsnio autoriaus). Kiekvieno dubleto lemtis keitėsi, ir tai priklausė nuo daugelio dalykų, kuriuos po tiek metų mums dažnai nelengva rekonstruoti, kaip antai:

- nuo autoriaus, kuris fiksuoja tam tikrą variantą, svarbos;
- nuo dokumento, kuriame variantas užfiksuotas, sėkmės;
- nuo analogijos su kitais, jau vartojamais, pavadinimais.

-
- *Prusy* 120 km į rytus nuo Varšuvos;
  - *Prusy* 40 km į vakarus nuo Varšuvos;
  - *Prusy* 45 km į rytus nuo Varšuvos;
  - *Prusy* 50 km į pietryčius nuo Kelcų (le. Kielce);
  - *Prusy* 80 km į rytus nuo Kelcų;
  - *Prusy* 55 km į pietvakarus nuo Olštyno (le. Olsztyn);
  - *Prusy* 12 km į šiaurės rytus nuo Krokuvos (le. Kraków).
  - ¹⁸ *Prusy*, 30 km nuo Trenčyno (slov. *Trenčín*) ir apie 130 km į pietryčius nuo Olomouco.

¹⁹ *Prusy*, 30 km nuo Trenčyno (slov. *Trenčín*) ir apie 130 km į pietryčius nuo Olomouco.

²⁰ *Moravské Prusy*, kaimas šalia Prusy-Boškůvky miestelio ir *Prusíny* (vok. *Prusing*) Čekijoje, apie 20 km į pietus nuo Pilzeno.

²¹ Plg. Otrębski (1961, 41): „Der Name ist bis jetzt unerklärt. Wahrscheinlich handelt es sich um die slawische Benennung der Preußen. Die echte slawische Form war **Pryšane* aus **Prysjane*“.

Vienas variantas galėjo įsitvirtinti ir paplisti, priešingai, kitas galėjo tiesiog būti nebevertojamas. P. Dusburgietis rašė: „*Quarta* [pars] *Warmia, in qua Warmienses* [...] *Sexta* [pars] *Sambia, in qua Sambite*“ (SRP 1861, I, 51). Nors *Sambia* ir *Warmia* choronimų prozodinė struktūra atrodo identiška, Dusburgietis etnonimams formuoti parenka dvi skirtingas priesagas: *Samb-ite*, *Warm-(i)enses*. Prūsijos žemės kronikoje užfiksuota *Sambite*, bet kitas skriptorius galėjo sukurti ir variantą *Samb(i)-enses*, kurį iš tikrųjų užfiksuoja Konrad'o Bitschin'o Prūsijos žemės kronikos pratęsime: „*Exurgunt reges Algard, Kynstod due fratres; cumque subintrarent Sambenses et spoliarent...*“ (SRP 1866, III, 480) (tekstas paryškintas straipsnio autoriaus). Visa tai, viena vertus, rodo, kad analizuojant *Prissani* etnonimą greičiausiai reikia susikaupti ties šaknimi, kuri yra reikšmingiausia žodžio dalis; antra vertus, kad tas pats etnonimas dažnai gali būti fiksuojamas skirtingais pavidalais, kuriuos perrašinėjimui, perkėlimai iš kalbos į kalbą, laiko tėkmė gali gerokai atitolinti nuo „pirminės formos“ (jei iš tikrųjų galima kalbėti tikrai apie *vieną* „pirminę formą“).

Taigi *Prissani* etnonimo šaknis atrodo esanti **Priss-*, keliaudama iš kalbos į kalbą, iš rankraščio į rankraštį, ir, priklausomai nuo kiekvieno skriptoriaus rašytinių įpročių ir polinkių, šaknis **Pris-* galėjo lengvai pasirodyti ir kaip **Prys(s)-* ir **Prus(s)-*. Paleografiniu požiūriu verta pabrėžti, kad visais viduramžiais rankraštiniuose dokumentuose (ypač vokiškos aplinkos ir (arba) vokiečių kalba) svyravimas tarp grafemų <i>, <y>, <u> tame pačiame žodyje (vokiškos arba germanų, slavų kilmės), užfiksuotame skirtinguose kontekstuose yra visiškai normalus, netgi dažnas reiškinys. Todėl kaitaliojimą *Prissani* ~ *Pryssani* ~ *Prussani* galima paaiškinti gana paprastai ir be papildomų lingvistinio pobūdžio patvirtinimų bei paaiškinimų.

8) **PRIS(S)-*, **PRYS(S)-*, **PRUS(S)-* ŠAKNIES PLITIMAS IR MORAVIJOS VIETOVARDŽIŲ TELKINYS

Nesigilinant į etimologinius svarstymus (tai nesusiję su klausimais, kuriuos čia bandoma aiškinti) svarbu atkreipti dėmesį į akivaizdų ir nenuginčijamą faktą: **Pris-* šaknies (ir jos variantų) plitimą rytų Europos toponimikoje nuo Baltijos iki Juodosios jūros; nuo Vokietijos iki Rusijos. Tokį faktą galima interpretuoti įvairiai, bet jo ignoruoti negalima.

Dėl pavienių dideliame areale tam tikros šaknies aptikimų svarbos dar galima būtų ginčytis, tačiau aptikus tos pačios šaknies telkinį, t. y. didelį šaknies tankumą sąlyginai mažoje teritorijoje, reikia pripažinti jo svarbą.

Atsižvelgus į *Zeriuani* (35), *Prissani* (36), *Uelunzani* (37) etnonimų paminėtas interpretacijas, pažymėjus žemėlapyje kiekvieną toponimą bei su jais siejamą hidronimą ir pasižiūrėjus į jų distribuciją, paaiškėja, kad nemažai jų lokalizuojami tarp Moravijos-Silezijos bei Olomouco

kraštų ir Volinijos, t. y. žemės ruože, nusidriekiančiame rytų Čekijos, šiaurės Slovakijos, rytpiečių Lenkijos ir vakarų Ukrainos (iki pietvakarių Baltarusijos) teritorijose. Tokį gana abstraktų ir neryškiai apibrėžtą vaizdą galima būtų patvirtinti ir jam suteikti konkretumą bei pagrįstumą, kruopščiai ištyrus šios teritorijos toponimiką, randant daugiau senų šaknies *Pris-; *Prys-; *Prus-fiksacijų.

Iš tikrųjų užtenka pavartyti Moravijos–Silezijos ir Olomouco kraštų toponimų sąrašą²², kad pastebėtume *pris- šaknies telkinį, t. y. grupę jau viduramžiais užfiksuotų pavadinimų, kuriuos formaliai galima būtų palyginti su *Prissani* etnonimu:

- *Prusínky*, prie *Pavlovice u Přerova*, apie 30 km į pietus nuo Olomouco, 1409–1518 a 1618 *Prosinky*, 1531 *ves pustá Prosinky* (!), 1771 *Prušinky*, od 1798 *Prusínky*, 1872 *Prusinko*, lidově *Prusinka*; n. 1678 a 1835 *Prusinka*, 1718 *Pruschinky*, 1720–1846 *Prusinky*, 1750–1918 *Prusinek*, 1771 *Pruschinka*, 1798 *Prusnik*, 1939–1945 *Preussenhof*; l. 1368 *Prisschynka*, 1384 *Prozinky*, 1446 *Parvae Prosinky*, 1771 *Pruschinka* (*Prosinko*, *Prozinki*, *Pruschinka*).
- *Brušperk* apie 20 km nuo Ostravos, o. *Frýdek-Místek Zal.* 1269; č. 1433–1581 *Prunšperk*, *Prušperk*, 1581 *Brunspark*, od 1633 *Brušperk*, 1707 *Braunšperk*, 1850 *Krušperk*; n. 1676 *Braunberg*, 1692 *Prauszpberg*, 1718–1945 *Braunberg*, l. 1269 a 1292 *Brunspark*, 1270 a 1399 *Brunberg*, 1389–1400 a 1771 *Braunberg*, v 17. stol. *Brumspberg*, 1724 *Gruzberg*.
- *Prosenice* 5 km nuo Přerovo ir apie 30 km į rytpiečius nuo Olomouco, od 1480 *Prosenice*, 1517–1949 též *Velké Prosenice*, 1836–1892 i *Hrubé Prosenice*, 1847 *Velká Prosenice*; n. 1671–1718 *Gross Prussenitz*, 1688–1945 *Gross Prossenitz*; l. 1349 a 1420 *Prosyenicz*, 1358–1417 *Prossenicz*, 1368–1406 *Prosynicz*, 1389 *Prostynicz*, 1374 *Prozenicz*, 1406–1446 *Prossenicze*, 1672 *Magnum Prosenitz*, 1771 *Prosenitium Majus*, 1863 *Magno Prosenicium*. 1850 s.o. *Lipník*, 1949 *Přerov*; 1850 o. *Hranice*, 1855 *Lipník*, 1868 *Hranice*, 1949 *Přerov*. 1850 sam. obec, 1949 *Velké Prosenice sloučeny s Malými Proseničkami pod názvem Prosenice (u Přerova) a skládaly se z m. č. Prosenic (bývalé Velké Prosenice) a Proseniček (bývalé Malé Prosenice)*, 1976 spol. MNV pro *Prosenice, Buk, Radvanice, Sobišky a Zábeštní Lhotu se sídlem v Prosenicích*, 1983 m.č. *Proseničky zanikla*, 1984 *Radvanice, Sobišky a Zábeštní Lhota m.č Prosenice*, všechny tři 1990 sam. obce. M: 1629 (*Přerov*), 1661 (*Předmostí*), 1786 (*Velké Prosenice*).
- *Proseničky* iki 1948 *Malé Prosenice*, šalia *Prosenicės*. 1437 *Malé Proseničky*, 1517–1949 *Malé Prosenice*, 1847 *Malá Prosenice*, od 1950 *Proseničky*; n. 1676–1718 *Klein Prusenitz*, 1751–1945 *Klein Prossenitz*, *Kleinprosenitz*; l. 1275 *de Prosinic*, 1437 *in Prossinek*, 1691 *pague Parvo Pruszenicz*, 1771 *Minus Prosenitium*, 1863 *Parvo Prosenicium*.

²² Čekų k. *Moravskoslezský kraj ir Olomoucký kraj*. Plg. Turek, Kravar 2004.

- *Proskovice*, (vok. *Prussinowitz*) 10 km į pietus nuo Ostravos, *od 1517 Proskovice; n. 1672–1945 Proskowitz, 1718 Pruskowitz, 1751 Prusinowitz (!); l. 1389 Proskowicz, 1403 Proskowicze, 1771 Proskovitium.*
- *Prusy* dabartinis *Prusy-Boškůvky* miestas, 40 km į pietvakarus nuo Olomouco, *od 1480 Prusy, 1771–1846 Pruse; n. 1676 Prusy, 1718–1918 Prus, Pruss, 1798 Priess, 1939–1945 Preusse; l. 1078 Prusi, 1126 Prusci, 1371 in Prusch, 1672 Prusay, 1771 Prussium (Preus, Preusse, Priess, Prus, Prusci, Pruse, Prusch, Pruss).*
- *Ranošov* (vok. *Prussinowitz*) apleistas kaimas prie *Lipník nad Bečvou*, apie 30 km į rytus nuo Olomouc. *1447–1480 Ranošov (osedlý), 1492–1573 pustý, 1566 pustý Slamošov (!), 1569 pustá Ranošová, 1656 Velká Říka, Říka (osedlá), 1704 znovu založeny jako Novosady nebo Malé Prusinovice, Nové Prusinovice, 1771–1883 Prusinovice, od 1793 opět Ranošov; n. 1676 Ober Ržika, 1718 Neu Prusenitz, 1751–1945 Neu Prussinowitz, 1772 Prusinowitz und Ržika, 1798 Neu Proskowitz; l. 1355–1368 Rannossow, 1771 Prusinowitium (Prusinovice).*
- *Bruzovice* apie 25 km į rytpiečius nuo Ostravos, *od 1434 Bruzovice, 1483 a 1893 Brusovice, 1605 Brozovice; n. 1580 Bruessowitz, 1720–1736 Bruzowitz, 1808 Brzuzowitz, 1798–1945 Brusowitz; l. 1305 Bruschowitz, 1688 Bruzowitz; p. 1850 Brzózowice (Brozovice, B r u e s c h o w i t z, B r u s c h o w i c z, B r u s o v i c e, B r u s o w i t z).*
- *Březová* apie 30 km į rytus nuo Ostravos, *od 1525 Březová, 1771 Březov, lidově Březové; n. 1575 Brissen, 1590 die Bries, 1720–1736 Priese, 1771 Briss, 1805–1847 Briesse, 1834–1945 Briesau, Brüsau; l. (1238) Brezaw, 1357–1412 Bresovia, 1655 Bries, 1771 Brisium.*
- *Vřesina*, 10 km į vakarus nuo Ostravos. *1411 a lidově Vřešina, od 1431 Vřesina, (Wrziesyna), 1464 Vresina, 1771–1850 Vřesin, Vřešin; n. 1377 Brischin, Brysen, 1641 Bressen, 1720–1945 Wrzessin, 1771 Wržeschny; l. 1421–1422 super Wrzesina, de Wrzesin, 1423 de Bresin, 1424 de Bressina, 1425 de Bresinaw, 1771 Wrzessinum.* *Vřesina*, 20 km į šiaurės nuo Ostravos. *1434–1615 Vřesinka, 1771 Wrzezina, od 1847 Vřesina; n. 1720 Wrzessin, 1736 Klein Wrzessin, 1771 Wrzezin, 1784 Wrzezen, 1830–1945 Wrzessin, 1847 Wržesin; l. 1270 Mezina (recte Wrezina), 1349 Brissein, 1429, 1672 a 1691 Wrzesinka, 1771 Wrzezina (Turek, Kravar 2004, passim).*

Ir ši toponimų telkinį galima interpretuoti įvairiai, bet nedera jo ignoruoti. Daugumos *Zeriuani* (35), *Prissani* (36) ir *Uelunzani* (37) etnonimų interpretacijų nukreipimas į vienas šalia kitų esančias teritorijas tarp Ukrainos, Lenkijos, Slovakijos ir Čekijos rodo, kad Bavarų geografas bent etnonimų 35–37 (ir tikriausiai ir 38) neišvardija atsitiktinai, o pagal tam tikrą tvarką. Atrodo tikėtina, kad *Zeriuani* (35), *Prissani* (36), *Uelunzani* (37) (ir *Bruzi*), kad ir kas jie iš tikrųjų bebuvo, vis tiek kažkada buvo įsikūrę vieni šalia kitų arba netoli vieni kitų, greičiausiai ką tik

nurodytame regione. Be to, tokia išvada, atrodo, patvirtinta ir puikiai suderinama su interpretacija²³, pagal kurią *Bruzi* (trisdešimt aštuntasis etnonimas iš karto einantis po *Uelunzani*) buvo įsikūrę tarp Enso ir Reino upių, kai Ensas nuo Moravijos tiesia linija tikrai apie 100 kilometrų. Toliau gilintis iškeliant kitas hipotezes apie tikslesnį *Zeriuani*, *Prissani*, *Uelunzani* etnonimų išsidėstymą žemėlapyje atrodo neapdairu bei labai rizikinga. Pateikti detalesnes ir labiau pagrįstas išvadas gal būtų galima, viena vertus, toliau ir kruopščiau tyrinėjant šio regiono toponimiką, antra vertus, nuodugnai ištiriant *Descriptio civitatum et regionum* teksto tyrinėjimo istoriją. Tačiau šiame bendrame ir dar hipotetiniame lygmenyje toliau tyrinėti spėliojant nepatartina.

9) BRUZI IR PRISSANI ETNONIMŲ ŠAKNIS

Etnonimas *Bruzi* (38), kaip savaime suprantamas dalykas, buvo (ir dar yra) kone visada siejamas su prūsais:

- „*Bruzi*“. *Sind natürlich die Preußen, Pruteni im Lande Prutzia, mit den oben genannten Prissani und Velunzani stammverwandt.*“ (Von Keltch 1886, 531).
- „*In der oben erwähnten Descriptio civitatum wird noch der Stammesname Bruzi genannt, der zur Zeit wohl allgemein als Prüsi aufgefaßt wird; vgl. Pruzzi bei Adam von Bremen: lit. Prūsai. Diese Benennung wird echt preußisch sein.*“ (Otrębski 1961, 41).

Bruzi etnonimą, tikriausiai, galima būtų analizuoti kaip **Bruz-* + **-i*, šakniai esant **Bruz-*. Kaip jau parodyta svarstant *Prissani* etnonimą, **-i*, yra viena iš priesagų, kurias skriptorius galėjo parinkti siekdamas perkelti etnonimą iš svetimios kalbos į lotynų. Kitaip tariant, du skirtingi skriptoriai galėjo perkelti į lotynų kalbą tą pačią šaknį, prie jos prijungdami skirtingas priesagas ir taip sukurdami to paties pavadinimo dubletus. Tai aiškiai matyti jau anksčiau pateiktame pavyzdyje: „*Bartha [...] in qua Barthi vel Barthenses habitant*“ (SRP 1861, I, 52) (tekstas paryškintas straipsnio autoriaus). Aptariant etnonimą *Prissani*, pastebėta, kad jo šaknis atrodo esanti **Priss-*. Keliaudama iš kalbos į kalbą, iš rankraščio į rankraštį ir, priklausomai nuo kiekvieno skriptoriaus rašytinių įpročių ir polinkių, ši šaknis galėjo lengvai pasirodyti ir tokiais pavidalais kaip **Prys(s)-*; **Prus(s)-* ir kt. Iš tikrųjų tą patį galima sakyti ir apie šaknį **Bruz-* bei jos variantus:

- **Pru(s)s-* ~ **Pru(z)z-* ~ **Pruc-* ~ **Prusc*
- **Pru(s)s-* ~ **Bru(s)s-* ~ **Brusc-*

Ir šiuo atveju kalbama apie elementarius ir dažnus fonetinius reiškinius, kuriuos nėra būtina pagrįsti lingvistiškai, nes visi paminėti variantai yra užfiksuoti senuosiuose rankraštiniuose

²³ Ardoino 2016, 15–28.

dokumentuose: „*Prussia, Bruscia, Brussia, Prucia, Pruscia, Prusia, Prusorum terra, Prussia, Pruthenorum terra, Pruzia, Pruzzia: Preussen, das Land der Prussen (Altpreussen) zw. unterer Weichsell u. Memel, entspricht etwa der Pr. O-Preussen (Deutschland) u. der Freien Stadt Danzig. [...] Prussia Occidentalis, Borussia Occidentalis [...] Prussia Regia, Pruscena provincia, Priscie terra, Bruscia*“ (Graesse 1972, III, 213).

Taigi, kadangi *Prissani* etnonimo šaknis galėjo pasirodyti kaip **Priss(s)-*; **Prys(s)-*; **Prus(s)-*, ir *Bruzi* etnonimo šaknis galėjo pasirodyti ir kaip **Pru(s)s-*; **Pru(z)z-*; **Pruc-*; **Prisc-* **Prusc-*; *Pru(s)s-*; **Bru(s)s-*; **Brusc-*, siūlau laikyti *Bruzi* ir *Prissani* tos pačios šaknies variantais, kitaip tariant, bendrašakniais.

Šaknis **Prus-* būtų pirminė, „gilioji“ (*underlying representation*), daugelio paminėtų „paviršinių“ apraiškų (*surface representation*) forma. Iš esmės tai pačiai „pirminei“ šakniai **Prus-*, greičiausiai choronimas arba toponimas (baltų kalba?), buvo pridėta dviejų skirtingų lotynų kalbos priesagų, siekiant iš tos šaknies kildinti etnonimą lotynų kalba. Tokiu būdu susiformavo dubletas. Kaip nurodyta trečiame skyriuje, papildomi grafiniai skirtumai priklauso nuo skriptoriaus kilmės, gimtosios kalbos ir nuo kiekvieno dokumento istorijos bei tekstinės tradicijos.

10) KELI FAKTAI IR INTERPRETACIJOS

Taigi pabandykim apibendrinti atsižvelgdami į straipsnyje jau pristatytus faktus (**F.**) ir interpretacijas (**I.**):

- a) *Descriptio civitatum et regionum* tekste *Zeriuani* (35), *Prissani* (36), *Uelunzani* (37) ir *Bruzi* (38) etnonimai yra paminėti vienas po kito (**F.**).
- b) Šie etnonimai neretai buvo siejami su tam tikru miestu, upe, toponimu ar kitu etnonimu. Pažymėjus žemėlapyje pagrindines *Zeriuani*, *Prissani* ir *Uelunzani* etnonimų interpretacijas ir pasižiūrėjus į jų distribuciją, paaiškėja, kad didžiausia dalis *Zeriuani*, *Prissani* ir *Uelunzani* etnonimų interpretacijų yra lokalizuojama vientisame regione, t. y. žemės ruože, nusidriekiančiame rytų Čekijos, šiaurės Slovakijos, pietryčių Lenkijos ir vakarų Ukrainos (iki pietvakarių Baltarusijos) teritorijose (**F.**).
- c) Bavarų geografo pasakymas apie *Bruzi* (38) etnonimą greičiausiai rodo, kad jie buvo įsikūrę tarp Enso ir Reino upių²⁴, t. y. šalia regiono, kuriame lokalizuojami *Zeriuani* (35), *Prissani* (36) ir *Uelunzani* (37) (**I.**).
- d) Moravijoje yra **Priss(s)-*; **Prys(s)-*; **Prus(s)-* šaknies toponimų, kurių dauguma buvo užfiksuoti viduramžiais, telkinys (**F.**).

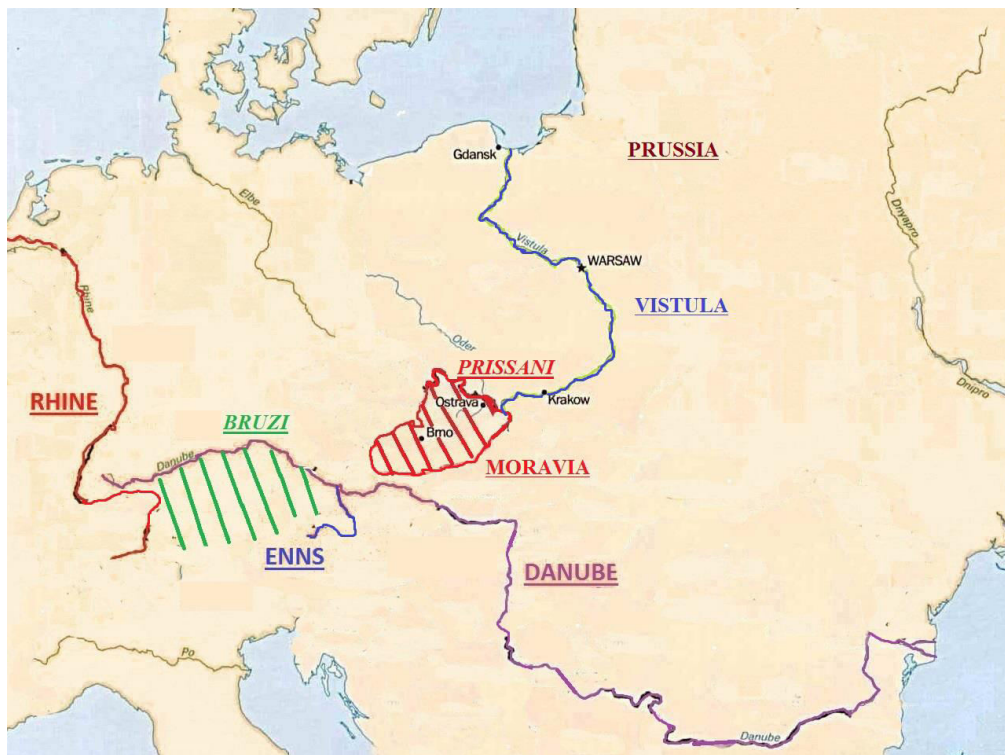
²⁴ Ardoino 2016, 15–28.

- e) Lenkijoje, Ukrainoje ir Baltarusijoje taip pat aptikta toponimų ir hidronimų, užfiksuojančių šaknį *Priss(s)-; *Prys(s)-; *Prus(s)- (F.).
- f) Tikėtina, kad *Bruzi* ir *Prissani* etnonimai yra bendrašakniai, tematizuoti skirtingomis lotynų kalbos priesagomis (I.).
- g) Šaknis *Prus(s)- taip pat buvo fiksuota istorinės Prūsijos teritorijoje, bet tikrai nuo X a. (F.).

Ar visi šie duomenys gali būti susieti pateikiant vieną interpretaciją?

Atsižvelgiant į a), b), c) ir d) punktus galima tvirtinti, kad Bavarų geografo paminėti etnonimai iš tikrųjų eina vieni po kitų pagal gretimą teritorinį išsidėstymą, todėl bent jau, kai yra kalbama apie ši etnonimų pogrupį, *Descriptio civitatum et regionum* galima laikyti patikimu istoriniu šaltiniu. Vadinas, jei paaiškėtų, kad *Bruzi* ir *Prissani* siejasi su „Prūsai“ etnonimu, šis veikalas būtų reikšmingas taip pat ir baltistikai.

Punktai d) ir e) yra suderinami su *Bruzi* ir *Prissani* etnonimų lokalizacija, pasiūlyta ką tik išdėstytuose punktuose²⁵.

3 pav. *Bruzi* ir *Prissani* gentims priskiriamos teritorijos, remiantis Bavarų geografo ir toponomastikos duomenimis.

11) MORAVIJA IR ISTORINĖ PRŪSIJA

Etnonimai *Bruzi*, *Prissani* ir *Prūsai* yra formaliai panašūs. Tai akivaizdu, tačiau be formalaus etnonimų panašumo, kuo remiantis galima būtų juos sieti? Punktai a), b) ir c) rodo, kad *Descriptio*

²⁵ Dėl e) punkto žr. ir f), g) punktų aptarimo.

civitatium et regionum teksto pagrindu *Bruzi* ir *Prissani* gyveno gerokai toliau nuo istorinės Prūsijos regiono (žr. pav. 3). Taigi, iš vienos pusės, būtų galima galvoti apie sutapimą, atsitiktinumą, nepriklausomą paralelinę raidą, apie tos pačios šaknies **pris-*, **prys*, **prus-* poligenezę, tačiau, iš kitos pusės, galėtume savęs paklausti, ar Moravija ir Prūsija turi ką nors bendro? Kas galėtų sieti Moraviją su istorine Prūsija? Pažiūrėjus į žemėlapi atsakymas yra akivaizdus – Vysla. Upės visada buvo pagrindiniai susisiekimo keliai, o genčių judėjimai nuo seniausių laikų vykdavo vandens keliais. Taigi atsižvelgiant į ankstyvaisiais viduramžiais vidurio ir rytų Europoje vykusį masišką genčių ir tautų judėjimą, galima pakankamai pagrįstai įsivaizduoti *Bruzi* ir (arba) *Prissani* judėjimą nuo teritorijos tarp Reino ir Enso ir nuo Moravijos šiaurės link, Vyslos pasroviui, iki istorinės Prūsijos regiono. Vyslos šaltiniai yra Barania Góra kalne, Lenkijoje, apie 12 km nuo Čekijos ir Slovakijos sienų ir 40 km tiesia linija nuo Frýdek-Místek miesto, kur susikaupia toponimai su šaknimi **pris-*, **prys*, **prus-*. *Bruzi* ir (arba) *Prissani* judėjimas šiaurėn, palei Vyslą, istorinės Prūsijos link paaiškintų ir e) punktą, t. y. ne tik tai **pris-*, **prys-*, **prus-* šaknies fiksacijas dabartinės Lenkijos, bet taip pat Ukrainos ir Baltarusijos teritorijos toponimuose ir hidronimuose. Mat į Vyslą įteka upės Sanas (le. San, prie Sandomierio) ir Narevas (le. Narew, netoli Varšuvos, jau po to, kai į jį įteka vakarinis Bugas, le. Bug); *Bruzi* ir *Prissani*, judėdami palei Vyslą šiaurės link, prie Sano ir Narevo intakų, galėjo sukti Ukrainos ir Baltarusijos link, taip ir šiuose regionuose palikdami **pris-*, **prys*, **prus-* šaknies pėdsaką (žr. pav. 4).

Bruzi ir (arba) *Prissani* judėjimą nuo Moravijos link istorinės Prūsijos teritorijos galėtų patvirtinti dar du papildomi dalykai:

- Pavadinimai „Prūsija“ ir „prūsai“ istorinės Prūsijos regione užfiksuoti vėlai. Pirmas paminėjimas, aiškiai nurodantis, kad Prūsija ir Prūsai buvo įsikūrę prie Baltijos jūros, šalia Lenkijos, vos siekia X a. Mat Ibrahimas ibn Jakubijus apie 966 m. mini Mieško valstybę „kuri rytuose ribojasi su Rus (Rusija), o šiaurėje – su B^urūs arba Burus. [...] Prūsų (B^urūs) sodybos yra prie Okeano. Jie turi atskirą kalbą ir savo kaimynų kalbų nemoka“ (Karaliūnas 2015, 233). Iki šiol dar nesurasta šaltinių, kuriuose būtų užfiksuotas Prūsijos vardo prie Baltijos jūros paminėjimas anksčiau nei X a.
- Kazimieras Būga²⁶ yra pastebėjęs, kad „Prūsos vardas nėra senas. Vargu jis siekia toliau kaip IX–X a. Jei su prūsos vardu būtų lenkai susipažinę VI–VIII a., tai šiandien jie tartų ne Prusy, bet Prusy“ (Būga 1961, 121).

²⁶ Otrębski (1961, 41) patikslina: „im Polnischen wurde Prúsa regelrecht durch *Prýsa., wiedergegeben. Die Entlehnung reicht in eine Zeit zurück, in der das Verhältnis balt. ū: slaw. y noch lebendig war, aber das s nach ū (y) nicht mehr zu ch wurde“.

Taigi priežastis, kodėl pavadinimai „Prūsija“ ir „prūsai“ istoriniame Prūsijos regione nebuvo užfiksuoti iki X a. yra ta, kad greičiausiai iki VIII–X a. prūsai į būsimą Prūsijos regioną dar nebuvo atvykę.

Šiuo atveju dera paminėti garsųjį etnologą ir antropologą Andrejų Leroi-Gourhaną, kuris, norėdamas pabrėžti, kad žmogaus evoliucijos istorijoje kojos, t. y. genčių judėjimai, migracijos, turėjo daugiau svarbos nei smegenys, rašė: „*We were prepared to accept anything except to learn that it all began with the feet!*“ (Leroi-Gourhan 1993, 65). Žvelgiant retrospektyviai, aiškiai matyti genčių judėjimų istorija. Ypač pereinamaisiais laikotarpiais iškilus sunkumams, žmonės keisdami gyvenvietes judėdavo, migruodavo, todėl visai nesunku įsivaizduoti ir *Bruzi* ir (arba) *Prissani* judėjimą šiaurėn, palei Vyslą iki upės žiotis. Bavarų geografai, remdamasis žiniomis, surinktomis įvairiuose šaltiniuose, pateikė tam tikro ankstyvųjų viduramžių laikotarpio momentinę nuotrauką, „nufotografavo“ vidurio ir rytų Europos etninę padėtį, kuri, be abejo, praėjus tam tikram laikui vėl pasikeitė.

4 pav. Vyslos baseinas

12) SANTYKIS TARP *BRUZI* IR *PRISSANI*

Aukščiau f) punkte nurodyta, kad *Bruzi* ir *Prissani* etnonimai gali būti bendrašakniai, tematizuoti skirtingomis lotynų kalbos priesagomis. Kaip jau buvo pasakyta, Bavarų geografai, matyt, pateikia žinias, paimtas iš kitų rašytinių šaltinių (lotynų kalba). Tikėtina, kad vienas šaltinis

galėjo užfiksuoti etnonimą *Bruzi*²⁷, o kitas *Prissani*²⁸. Bavaru geografas, ko gero, *Bruzi* ir *Prissani* suprato kaip skirtingas gentis ir abi paminėjo savo veikale. Taigi tikėtina, kad *Bruzi* ir *Prissani* etnonimai nurodė tą pačią gentį arba dvi skirtingas tos pačios genties grupes kaip, pavyzdžiui, ostrogotus ir visigotus palyginti su gotais²⁹.

Prissani (36) ir *Bruzi* (38) yra išvardinti vienas šalia kito, greičiausiai dėl to, kad vienas Bavaru geografo šaltinis užfiksavo ankstesnę geografinę padėtį (greičiausiai šaltinis užfiksuojantis *Bruzi* etnonimą), o kitas (užfiksuojantis *Prissani* etnonimą) – šiek tiek vėlesnę, kai *Bruzi* / *Prissani* jau pradėjo judėti šiaurės link. Juk yra užfiksuota nemažai atvejų, patvirtinančių, kad tam tikra gentis ypač ankstyvaisiais viduramžiais galėjo gana dažnai pakeisti gyvenimo vietą ir po savęs (ypač onomastikoje) palikti savo buvimo žymių:

- dalis sorbų / lužitėnų³⁰ VII a. iš dabartinės Lužicos teritorijos migravo į pietus ir, pagyvenę Tesalijoje, judėjo toliau iki dabartinės Serbijos ir Bosnijos teritorijos, kur galutinai įsikūrė. Vadinas, senieji sorbai migravo į pietus išlaikydami savo seną etnonimą ir savo vardu pavadino teritoriją, kurioje įsikūrė (Serbija).
- Langobardai jau II–III a. nuo žemutinio Elbos baseino pradėjo migruoti į pietus, kol VI a. įsiveržė į Italiją, kur gana greitai priėmė Romos katalikybę pradėjo vartoti lotynų vietoj savo gimtosios kalbos, ir po truputį susimaišė su vietinėmis gentimis. Nors langobardų iš esmės nuo IX a. nebebuvo, regionas, kuriame jie apsigyveno, nuo to laiko iki šių dienų vadinasi langobardų žeme (Lombardija).

13) BRUZI IR PRISSANI ETNONIMŲ BALTIŠKUMO KLAUSIMAS

Paskutinis pavyzdys susijęs su problema, kurios šiame straipsnyje detaliam aptarti negalime. Ar *Bruzi* / *Prissani* buvo baltai? Kitaip tariant, ar jie kalbėjo baltų kalba? Tai labai keblus klausimas, į kurį šiandien atsakyti negalime, nes trūksta galutinių įrodymų.

²⁷ T. y. **pris-*, **prys*, **prus-* šaknis su lotynų kalbos priesaga **-us* > **prus-us*, daug. **prus-i*.

²⁸ T. y. **pris-*, **prys*, **prus-* šaknis su lotynų kalbos priesaga **-anus* > **pris-anus*, daug. **pris-ani*.

²⁹ Plg. Kabelka (1982, 40): „*Otremskio nuomonė, [...] vardas *prūs-ai vartojamas visoms prūsų gentims vadinti [...] o Priss-ani [...], kaip vienos kurios nors prūsų genties pavadinimas*“. Plg. Otrębski (1961, 41–42): „*In der oben erwähnten Descriptio civitatum wird noch der Stammesname Bruzi genannt, der zur Zeit wohl allgemein als Prūsi aufgefaßt wird; vgl. Pruzzi bei Adam von Bremen: lit. Prūsai. Diese Benennung wird echt preußisch sein und bezieht sich wohl auf die Gesamtheit der preußischen Stämme, während die Prissani nur einen preußischen Stamm bildeten. Aus der Descriptio civitatum erfahren wir nämlich, daß die Prissani im Besitze von »civitates LXX« waren, während »Bruzi plus est undique, quam de Enissa ad Rhenum*“.

³⁰ Sorbai / lužitėnai yra paskutinioji iki šių dienų likusi vakarų slavų kilmės gentis nuo ankstyvųjų viduramžių gyvenusi dabartinės Vokietijos teritorijoje ir vis dar gyvenanti Lužicoje, krašte tarp Vokietijos, Lenkijos ir Čekijos.

Jei iš pirmo žvilgsnio atrodo tikėtina, kad *Bruzi /Prissani* buvo (arba tapo) tie patys prūsai, kuriuos mini Ibrahimas ibn Jakubijus X a. ir kurie nuo XI iki XIII a. pasipriešino Prūsijos krikščionizacijai ir kryžiuočiams, vis dėlto dera atsižvelgti bent jau į dar du faktus:

- kaip jau minėta, įsidėmėtina, kad, kryžiuočiams užkariavus prūsus, etnonimas *prūsai* po truputį ėmė reikšti nebe *prūsus*, o *Mažosios Lietuvos lietuvius* ir taip pat *vokiečius*. Mes negalime iš anksto atmesti galimybės, kad *Bruzi /Prissani*, savo ruožtu, galėjo būti ne baltų kilmės gentys, o kokios kitos gentys, kurios įsikūrė pasienyje su lenkais ir kurių vardą lenkai ėmė vartoti visiems Prūsijos gyventojams vadinti³¹. Beje, ir Petras Dusburgietis liudija, kad žemės ruožas, esantis tarp Lenkijos ir Prūsijos, buvo ilgai kamuojamas neramumų. Jis rašo, kad jau XIII a. pradžioje pirmoji prūsų žemė „*fuit Colmensis et Lubovia, que ante introitum fratrum domus Theutonice quasi fuerat desolata*“ (SRP 1861, I, 51).
- Jau Petras Dusburgietis pabrėžia, kad Prūsų žemė buvo sudėtinė: „*Terra prussie in XI partes dividitur.[...] Secunda Pomesania in qua Pomesani. Tercia Pogesania, in qua Pogesani . Quarta Warmia, in qua Warmienses. Quinta Nattangia in qua Nattangi [...]*“ (SRP 1861, I, 51). Tačiau ką iš tikrųjų reiškia *partes* – neaišku. Taip pat neaišku, ar visos paminėtos gentys iš tikrųjų kalbėjo prūsiškai³². Kadangi nei viename iš vienuolikos Prūsijos dalių pavadinimų neužfiksuota šaknis **Priss(s)-*; **Prys(s)-*; **Prus(s)-*, spėjama, kad „Prūsija“ yra bendras, hiperoniminis pavadinimas, nurodantis regioną bei jo gyventojų visumą. Taigi, nebūtų taip ir keista manyti, kad bent iš pradžių **Priss(s)-*; **Prys(s)-*; **Prus(s)-* šaknis žymėjo ne baltų kilmės gentis³³.

LITERATŪRA

Arduino Diego 2016, Vadinamojo Bavarų Geografo *Bruzi* ir Prūsai, *Acta linguistica Lithuanica* 75, 15–28.

Bednarczuk Leszek 1982, Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych, *Acta Balto Slavica* 14, 49–66.

Billig Gerhard 1995, Zur Rekonstruktion der ältesten slawischen Burgbezirke im obersächsisch-meißnischen Raum auf der Grundlage des Bayerischen Geographen, *Neues Archiv für sächsische Geschichte* 66, 27–67.

Būga Kazimieras 1922, *Kalba ir senovė* 1. Kaunas: Lietuvos valstybės spaustuvė.

³¹ Pats K. Būga buvo įsitikinęs, kad Prūsijos vardas greičiausiai atsirado būtent pasienyje su lenkais, plg. Būga (1961, 120): „Sudėję Ipatijaus ir Dusburgo kronikos liudijimą krūvon, gausime išvadą, kad Prūsai yra Pagudės (Pogudian) srities gyventojai, kitaip sakant – pagudėnai (lenk.-lot. *pogesani*). Taigi, prūso vardo atsirasta pietinėje šalies dalyje, pasienyje su lenkais, kurie pirmieji iškelia jį aikštėn“. Žr. Būga (1922, 207); Būga (1923, 15).

³² Nors Prūsų žemės kronikoje Galindia yra dešimta *pars Prussie*, Baltų filologijos studijose dažniausiai galindai yra laikomi atskira gentimi, kalbančia atskira kalba.

³³ Panašus atvejis yra susijęs su Publijaus Kornelijaus Tacito *Aestiorum gentes* – aisčiais.

- Būga Kazimieras 1923, Upių vardų studijos ir aiščių bei slavėnų senovė, *Tauta ir žodis* 1, 01–20.
- Būga Kazimieras 1961, *Rinkiniai raštai*. III tomas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Dini Pietro Umberto 2014, *Foundations of Baltic languages*, Vilnius: Eugrimas.
- Forcellini Egidio 1828, *Totius Latinitatis lexicon, consilio et cura Jacobi Facciolati opera et studio Aegidii Forcellini alumni seminarii patavini lucubratum edidit [...] Jacobus Bailey [...] volumen secundum*, Londini.
- Fritze Wolfgang Hermann 1952, Die Datierung des Geographus Bavarus, *Zeitschrift für Slavische Philologie* 21, Heft 2, 326–341.
- Graesse Johann Georg Theodor 1909, *Orbis latinus: oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen von Dr. J. Th. Graesse. Ein Supplement zu jedem lateinischen und geographischen Wörterbuch Auflage, mit besonderer Berücksichtigung der mittelalterlichen und neueren Latinität neu bearbeitet von Friedrich Benedict*, Berlin.
- Hoops Johannes, Jankuhn Herbert, Beck Heinrich 2003, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, Band 23, Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- <http://www.piliakalniai.lt>
- Kabelka Jonas 1982, *Baltų filologijos įvadas*, Vilnius: Mokslas.
- Karaliūnas Simas 2015, *Baltų etnonimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kowalski Tadeusz 1946, *Relacja Ibrāhīma ibn Ja'kūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekrīego*, Pomniki dziejowe Polski, seria II, vol. 1, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Leroi-Gourhan André 1993, *Gesture and speech*, Cambridge, Massachusetts & London, England: the MIT Press.
- Mažiulis Vytautas 1966, *Prūsų kalbos paminklai*, Vilnius: Mokslas.
- Otrębski Jan 1961, Beiträge zur baltisch-slawischen Namenkunde 4, Prissani, *Beiträge zur Namenforschung* 12, 41–42.
- SRP – Hirsch Theodor, Töppen Max, Strehlke Ernst, Hubatsch Walther, (sud.) Arnold Udo 1861–1968, *Scriptores Rerum Prussicarum Die Geschichtsquelle der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, t. I–VI, Leipzig: Hirzel.
- Teutsch Georg Daniel, Firnhaber Friedrich 1857, *Fontes rerum austriacarum. Oesterreichische geschichts-quellen. Herausgegeben von der historische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Zweite Abtheilung. Diplomataria et acta. XV. Band 1857 Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens : 1. Theil. Wien. Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. Erster Theil, enthaltend Urkunden und Regesten bis zum Ausgang des Arpadischen*

Mannsstammes (1301). Aus den Sammlungen des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Bearbeitet und herausgegeben von G. D. Teutsch und F. Firnhaber, Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.

Turek Adolf, Kravar Zdeněk 2004, *Místopisný rejstřík obcí českého Slezska a severní Moravy*, Zemský Archiv v Opavě, Opava.

Vofkori László, Lénárt Anna 1998, Unități administrativ-teritoriale istorice și regiuni etnografice în sudul și estul Transilvaniei, *Acta Hargitensia* III, Aluta XX, 2, 27–36.

Von Keltch Viktor 1886, Der bairische Geograph, *Alpreussische Monatsschrift*, 23, 505–560.

Zakrzewski Stanisław 1917, *Opis grodów i terytoryów z północnej strony Dunaju czyli t.z. Geograf bawarski*, Lwów: Ossolineum.

Gauta: 2017-02-24

Priimta: 2017-03-20